

ЕКОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БЕЗПЕРЕРВНОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТТЯ

Ніколайчук В.І., Потіш Л.А.*

Екологічні катастрофи 1992 – 2001 років спрацювали як детонатор у активізації цілого ряду публікацій, що не завжди відображали глибину кризи, її причини та наслідки. Прогнози стану навколишнього середовища в таких роботах трактуються переважно з точки зору природоексплуатації.

В такій ситуації і при такому підході заслуговує увагу ідея створення комплексної програми соціального та еколого-економічного розвитку Закарпаття, висловленої експертною комісією по вивченню причин паводку 4-8 березня 2001 року в Закарпатській області та перспективних заходів по уникненню таких катастрофічних явищ у майбутньому.

Безперервний розвиток передбачає якісно новий підхід до вирішення глобальних питань співіснування людини в навколишньому природному середовищі, при цьому передбачається розробка концепцій зменшення антропогенного тиску на природні екосистеми не за рахунок охорони, а інтеграції економіки у закономірності функціонування природи. При цьому необхідно дотримуватися основного принципу екології – “мислити глобально, діяти локально”. Сама ідея безперервного розвитку була розроблена на невеликих адміністративних одиницях, де набагато простіше втілювати ідею системного підходу. Крім того, в сукупності вони творять безперервний ланцюг взаємодоповнюючих компонентів, для них не характерна інертність в започаткуванні і реалізації невеликих програм, вони краще пристосовані до реалізації невеликих за об’ємом, але істотних за значенням, економічних проєктів.

Важлива роль у формуванні програм безперервного розвитку, насамперед виявлення екологічних проблем, належить біологам-екологам. Тільки після належної екологічної оцінки стану природних екосистем можлива розробка економічних програм розвитку або вдосконалення функціонування галузей народного господарства. Це і зрозуміло, як може не біолог, без розуміння складних взаємозв’язків у природі, без базисних понять про екологічні основи природокористування, без розуміння ролі людини у функціонуванні природи і її впливу на природні процеси, без розуміння

---

* *Ніколайчук Віталій Іванович* – доктор біологічних наук, професор, декан біологічного факультету УжНУ;

Потіш Л.А. – кандидат біологічних наук.

основних законів існування природи робити спроби і розробляти план “сталого розвитку”. Не дивлячись на те, що в області зосереджена велика кількість спеціалістів, які систематично проводять насамперед роз’яснювальну природоохоронну роботу (мережа Еколого-натуралістичних центрів учнівської молоді області, недержавні екологічні організації) не дивлячись на те, що в області зосереджений великий науковий потенціал (біологічний факультет УжНУ, забезпечує викладання курсу “Основи екології” на всіх без винятку факультетах), думка фахівців у даному випадку нерідко ігнорується, а запропоновані програми далекі від екологічних основ природокористування.

Використання ідеї втілення програм безперервного розвитку на великих адміністративних одиницях є перспективним напрямком для Закарпатської області. При загальному однорідному стані природних екосистем, стан їх деградації, в різних адміністративних одиницях, в межах Закарпатської області відрізняється. Це обумовлено насамперед наявністю або відсутністю транспортних магістралей, розвинутої або відсутньої рекреаційної мережі, функціонуванням об’єктів природо-заповідного фонду України різних категорій. На відміну від інших областей України, Закарпатська область характерна концентрацією населення вздовж основних водотоків басейну р.Тиса – екологічних коридорів. Таким чином для кожної адміністративної одиниці розробка програми безперервного розвитку буде базуватись насамперед на екологічній оцінці можливості впровадження економічних програм, розробці прогнозів, щодо екологічних наслідків їх втілення.

Екологічна оцінка повинна включати наступні обов’язкові етапи:

1. Екологічну експертизу стану природних комплексів, та ступінь їх вразливості;
2. Екологічну експертизу трансформованих територій (с/г території, примігстральні території, населені пункти);
3. Аналіз бази відновлюваних природних ресурсів, та прогноз впливу максимальних навантажень;
4. Визначення рівня антропогенного навантаження, та розрахунок їх максимально допустимих норм;
5. Заключення та розробка перспективних заходів по уникненню та запобіганню негативних явищ з метою забезпечення екологічної стійкості.

Використання екологічної оцінки дасть можливість розробити економічні програми функціонування галузей господарства, їх переорієнтацію на ресурсозберігаючі технології. В більш промислово розвинутих адміністративних одиницях реальним стане організація підприємств із замкнутими циклами використання води, глибокої переробки сировини, утилізації.

На основі експертної оцінки можна детально розробити план рекреаційного навантаження на природні екосистеми, реально, науково обгрунтовано розробити схему рекреаційних зон Закарпаття. Рекреація – давня тема і предмет дискусій, отримала новий поштовх в останній час. При розгляді проблем рекреації згадуються переважно мінеральні джерела та хвороби, які можна вилікувати в тій чи іншій здравниці, при цьому не враховується, що переважна більшість рекреаційних зон світу зосереджено не на лікувальних властивостях, хоч нерідко це і є визначальним, а на естетичних та етнокультурних цінностях (Альпи, Гаваї, Багами, Париж і Рим). Закарпаття багате на етнографічні об'єкти та пам'ятки культури. Це і 14 замків (зруйнованих і діючих) самого східного регіону замкової культури Європи, дерев'яна архітектура, культура та побут населення краю і кожної долини окремо, знайомство із способом традиційного господарювання, і накінець сама природа Східних Карпат, як самих низьких в системі Карпатської Дуги.

Експертна оцінка трансформованих територій дасть можливість не тільки зробити висновок про степінь трансформації екосистем, але і запропонувати методи інтенсифікації виробництва с/г продукції, розробки схеми перерозподілу транспортного потоку через населені пункти, область. Розрахунок оптимальних навантажень на природні екосистеми краю дасть можливість втілення концепції безперервного розвитку, як регіону в цілому так і його складових компонентів, різної величини адміністративних одиниць.

Таким чином, внаслідок екологічної оцінки буде представлено розгорнутий висновок стану різних складових компонентів навколишнього природного середовища, розроблено план заходів по зменшенню тиску людини та забезпеченню екологічної рівноваги. У Закарпатті, де умови існування людини неоднорідні і відносно багатство невичерпних природних ресурсів, ідея охорони природи, таким чином, буде замінена концепцією збереження типових ландшафтів, основним положенням якої залишиться максимальне використання природних ресурсів при мінімальній шкоді довкіллю, та формування екологічної свідомості широких верств населення. Не користуватись природними ресурсами населення краю не може це зрозуміло. Так як і нереальним є повна охорона навколишнього природного середовища. Необхідна переорієнтація відношення до навколишнього середовища, як засобу для існування. В такий спосіб нікому не вигідно буде забруднювати довкілля – основного засобу для існування і цим самим буде закладено міцне підґрунтя, базис для підвищення екологічної свідомості населення. Ставлення суспільства до природи визначається рівнем знань, практичним досвідом, нашою свідомістю. Охорона природи – це, передусім, екологічний спосіб мислення і

психологічна готовність зберегти наші природні багатства. Цю проблему потрібно розв'язувати на держаному, науковому та громадському рівнях.

Науковий рівень пов'язаний з проблемними дослідженнями. Господарські плани, які не враховують можливих, науково обґрунтованих екологічних наслідків, ведуть до уявної економії. Відомо безліч прикладів, коли природні багатства використовувалися без попередніх екологічних експертиз, що й було причиною величезних екологічних збитків. На господарському або масовому рівні формується громадська думка не лише через розповсюдження й засвоєння екологічних знань, засоби інформації та пропаганди, але й через життєвий досвід людини.

Безумовно, всі згадані рівні свідомості тісно пов'язані між собою. Уряд приймає рішення на основі наукових розробок, громадської думки. Громадськість ставить ряд питань, які потребують наукового забезпечення, вирішення і теоретичного узагальнення. Наукова інформація формує світогляд людей, певне ставлення до охорони природи. Якими б доскональшими не були закони, переконливі наукові рекомендації – без участі широких мас зберегти природу неможливо, бо нею користуються не окремі люди, а все суспільство.

Будь-яка господарська діяльність людини сьогодні вимагає знання основ екології як теоретичних засад охорони природи. На жаль, багато керівників різних рівнів, від яких у значній мірі залежить прийняття рішень природоохоронного значення, не мають елементарних екологічних знань. Науковці біологічного факультету пропонують для державних працівників систему курсів з основ екології, де висвітлювались би питання:

1. Регіональні екологічні проблеми Закарпаття.
2. Екологічні основи сільськогосподарського природокористування.
3. Екологічне виховання населення.
4. Міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля та інші.

Успішне розв'язання завдань щодо поліпшення охорони навколишнього природного середовища можливе тільки за умови різкого посилення екологічної культури й знань у цій галузі. На жаль, на сьогодні в Закарпатті немає жодної наукової установи, безпосереднім завданням якої було б вивчення причин екологічних проблем, розробка заходів щодо попередження, запобігання екологічних катастроф у цьому регіоні.

Біологічний факультет пропонує створити інститут екології та кафедру екології на біологічному факультеті, що дало б змогу зосередити зусилля фахівців на розробці особливо актуальних для Закарпаття і країн Карпатського Єврорегіону прикладних питань охорони довкілля, зокрема:

- збереження природного генофонду і ценофонду;

- розробка оптимальних режимів заповідання і відтворення генофонду рідкісних і зникаючих представників флори і фауни;
- раціонального використання природного потенціалу гірських і рівнинних екосистем з метою перетворення його в рекреаційну зону;
- забезпечення захисту від небезпечних природних явищ, запобігання виникненню природних катастроф та техногенних аварій і нівелювання їх наслідків.

Функцією такого інституту була б методична допомога іншим науково-дослідним осередкам регіону, проведення екологічних експертиз та координація екологічних і природоохоронних вітчизняних та міжнародних досліджень.

З точки зору розробки програми безперервного розвитку Закарпаття та окремих адміністративних його складових особливої уваги заслуговують пропозиції наукової комісії, в яких найшла своє відображення ідея безперервного екологічно обґрунтованого розвитку регіону. Проведення екологічної оцінки можливе тільки при умові участі в її проведенні спеціалістів біологів-екологів та спеціалістів інших природничих наук з перспективою створення на базі біологічного факультету Інституту екології басейну Тиси, у функцію якого і входило б проведення екологічних експертиз.

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ МОДИФІКАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ

Кравців В.С., Самольотов П.В.*

Сучасна науково-технічна революція, яка відбувається у всіх розвинутих країнах світу, має складний діалектично суперечливий характер. Поряд з позитивними наслідками науково-технічного прогресу все більше відстежуються і негативні, найбільш відчутним з яких є зростаючий техногенний тиск цивілізації на довкілля. На сьогодні об'єктивно склалася ситуація, коли подальший успішний розвиток економіки на екстенсивній

---

* *Кравців Василь Степанович* – кандидат економічних наук, заступник директора Інституту туререгіональних досліджень НАН України;

Самольотов Павло Валентинович – інженер відділу регіональної екологічної політики Інституту регіональних досліджень НАН України.